Х С(Хак)
К 73
К/Х 9/Х

Иван КОТЮШЕВ

ЛИСТОК СРОКА ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач

84(2Рос-6Хб-5
Х С(Хак)
К73
265658 К/Х

Иван КОТЮШЕВ

Хакасская областная
БИБЛИОТЕКА

ХЫЗЫЛЧАР КНИГА
ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ХАКАСИЯДАҒЫ ПӦЛІГІ
АБАКАН — 1970

Котюшев Иван Григорьевич

ИЗБРАННЫЕ СТИХИ

(«Библиотечка хакасской поэзии»)

Обложка художника В. А. Тодыкова

Редактор М. Н. Чебодаев
Худ. редактор В. А. Тодыков
Тех. редактор А. А. Самрина
Корректор М. Е. Шоева

Сдано в набор 5/ XI—1969 г.
Подписано к печати 3/II—1970 г.
Объем 1,0 авт. л., 1,18 уч-изд. л., 1,0 печ. л.
Формат бумаги 60×84 1/32
Бумага типографская № 2
Заказ 5050. Тираж 1000 экз. АЧ01037. Цена 12 к.

Хакасское отделение
Красноярского книжного издательства
г. Абакан, ул. Ленина, 84

Хакасская областная типография,
г. Абакан, ул. Хакасская, 56.

ХЫҒЫРЫҒЫМА

Магаа мында позымның пасчаң киреемні көмес чоохтап пирерге чарадыңар.

Минің төреен-өскен аалым Ах ӱӱс хазында полған. Аннаң суғ кизрее, аархы игіріс озаринда, хызыллар аалы турчатчаң. Ирте күскӱде, пістің аалдағылар чайлағдаң хыстаға көсклеп килзелер, пас, олған-узах, суғ хазындағы арыглар аразында пызо хадарчаңмыс.

Ана ол туста минің көглеҷеем пасталған тирге чарир. Андада піс, хаас палалары, суғның озархы хазында ойнаглап чӧрген хызыл олганнарнан, уруыс киліп, тахпахтасчаңмыс.

Пістің аалларыбысты ибіре сілігчир, ӱгретчі чіли, піске хайди тахпахтырыбысты сӧлепчеткендег пілдірчең: ыраххы аяс тигір тӧзінде азырайа кӧбеңнепчеткен тайға, чағынғы пасха-пасха тағлар, айланып ахчатхан агын суғ, агаа, хорлап киліп, кірчеткен чулыуах, оларның хазынзархы холарба суғны ӧтіре көрінглепчеткен ӧң-пазы хоос сайлар, чар ӱстӱндегі хызыл паза сарығ пӱрлерін суға тӱзірглепчеткен сылағай сӧӧт, ныыри

пыс парған чистектіг нымырт, тоо ағазы паза ит пурун ыдырбаны — ғрай ол нимелер тахпахтар пазы полчаң. Че ол тахпахтар ибге ағылылбачаңнар, сур хазында халчаңнар.

Андада алай ба күскүде хыстағда пызо хадарчаң туста, мин ибде чугачах тимірнең тудын-хабын нимелерні идің теесчеңм'н. Турада, тасхар, анмар алнында, кіреббк пе нимені, масхачаам тохлат килің, тоос таа париганымны көр салзалар, пірезі тічең:

— Пу тим'р узы полаң одыр.

Че мин тимір узы полбин парғам. Анзы кинек пол парганымнаң даа полған ни зе. Пастаң, кічиимде, хончых аалдағы олганнарнаң тахпахтазыс минің іст'-чүрееме түзір салған сарын ўрені ёс сыххан, узанызымны көледіб'скен. Анаң, улус пола пиргенімде, т'зең, ырах күскүде тобыр килген хулға, часхаа теере хар алтына кір пара. ёспин чадыбысхан чілч, тохтап парған.

Минің көбм часхызы — чаа алнындағы чылларда чонның колхозсовхозтарда чахсы чуртабысханы. Анчада мин позымның чобаамны. үйгуда ч'ли, пілічмин'б'скем. сарыным хулғазы, халын үй-удаң усхуч килің, ёдел'б'скен. Ана ол туста миніч пасхан нимелерім «Хызыл аалда» паза альманах чыындыларында сыххлап пастааннар.

Сынап тимір узы полған ползам, минің чонға туза иткенім ниме пасчатханымдағыдаң илееде улуғ полар-чых иеке. Амды, тізең, асхынах ни-мес чыллар пас парирып, мин ниме иткле-п салғанымны сөлирге сидіксін турбын. Ит салған ниме — ол сыххан ниме, сыхпаан ниме — ол прай сых-паан на ниме. Сірер «Ах Ӱӱсті», «Пурғуннығ ағынны», «Суғ хазында-ғыны», «Қӱскӱ чилні», «Тастағы істерні» пілчезер.

Иван КОТЮШЕВ.

АХ ЎЎС

Улуғ харлығ тасхылдаң пасталып,
Улуп тўсчезің, көп суғлығ Ах Ўўс.
Узун ханаттығ табырах хус чіли,
Учух сыхчазың көк чазызар тўс.
Тайыс чирде сай салып, тохтабин,
Тўс, көк чазыны син синепчезің,
Тўрче дее пір уйғу-чадын пирбин,
Тўріліп, пўгіліп тобырчазың.
Хаяны хызып, көні чол тудып,
Хыроларны, тағларны талапчазың.
Хынғанни толғалып, атыға тўзіп,
Хайдағ чирге миңдеп парчазың син?
Ах Ўўс! Хазыр, күстігзің уғаа!
Ағызың синің пурғуннығ, табырах!
Ай сооң сўріп, чидер сағаа
Ах чарыхта күс чох осхас!
Пуруғып, тарынып, тура салып,
Пазыңнаң сығара ойлапчазың,
Паза ағас, тастарны ходырып,
Пуртах-сартахты хада ағысчазың.
Кізілер, киме чох полып, киспин,
Көк оттығ хазыңны хастапчалар,

Көре хорығып паза кичіп полбин,
Көс хыринда одырып хончалар.
Алып кізі синің эзң полыбызып,
Аринҷа синің пазыңа сығар.
Аның күзі сининең азынып,
Арғал чон чуртына туза идер!

ПІЛӧ КӧЛНЕҢ ТОҒАЗЫҒ

Изен, о хынҷаң Пілӧ көлім минің!
Ирткенні сағысха кирерге мин килдім.
Ирбен оттыг көк чазы чуртчылының
Иң кічіг очы солғы мин полчам.
Ундытпадың ни минің пабамны?
Улуг пайның чылғызын хадарҷаң пір оол,
Узун сынныг паза чалбах чарынныг,
Уғаа чабал хырна тонычах кис чӧрҷең ол.
Хынза мында, мин турған чирде турып,
Хатып парған көксін ол кымзат турҷаң полар,
Хара сууңны улуг теглектендіріп,
Харахтарының чазы синзер түскленҷең полар.
Пілӧ көлі! Чох, син ундытпаан поларзың!
Пір дее азырылбас нанчың полған ол синің.
Паза парҷаң чирі чох полған аның,
Пӱрӱңкідең пӱрӱңкее теере синде полҷаң.
Аар чуртастаң позирға сағыс тудып,
Алтын таң атарын сағып турҷаң чазыда,
Ам на таң атып, күн сығып, сағыл тур
Аллыг чирнің пір алтынчы чардығында.

ПАРТИЯА СӧС

Пӱӱн, партия, пістің улуғ чиңістерні кӧре,
Алындағы харғалған тустар сағысха кірчелер:
Карпат тағларынаң ырахҳы Камчаткаа тезре
Аар пазығ алтында пурлухчатханнар чох кізілер.
Кізілер пизіктең хомдаа теере час тӧкчеңнер.
Аалдаң ӧзігіс, ағырығ паза ӧлім парбаҷаң.
Расейде орыс, хазан тадар, чуваш, мордвиннер
Паза Сибирьде хакастар, отта чіли, чазыҷаң.
Че син, партия, чазығлығ чуртастың уязын
Тали сабарға хулларны кӧдіргезің Октябрьда.
Тӱбі чох чобағ паза сині чох харах чазын
Кӧм саларына читтіргезің аның унағында.
Син азах пазылбаан чолдаң, пургуннар тобыра,
Часка пӧзігіне апарчазың амды чоннарны.
Олар паза чуртасты ырлапча яңыландыра,
Чыл сай тыңнаң тың сынапчалар чурт тадыин—
чырғалны.

Партия! Хайхастығ Лениннің сын партиязы!
Парчан чоннар сағаа, тӧріткен іҷее чіли, хынча!
Ана олардың пӱӱнгізі паза таңдағызы
Синің сағызың, махачың сылтаанда ла пар
полча!

ЧАСХЫ ТУЗЫ

Май Советтер пӳгі-чазыларында,
Чазанып паза кӳлікіп, аллапча;
Аал, хыстаҕ, тиремне, городтарында
Улуҕ ырысты сарында адапча.
Москвада устаҕчылар алҕыстапчалар
Істеніс паза амыр чурт пайрамын.
Тоҕысчы, колхозчы саблandырчалар
Партияны — істенҷі пастаҕчызын.
Олар аяс кӧк тигір алтында пӳӳн,
Ніҷнерін сыхсар киліп, істенчелер;
Коммунизмге табырах чидер ӳчӳн,
Кӧп ГЭС, канал, талайлар пӳдірчелер.
Хырых чылларда, пурҕун кӳзӳреенде,
Венгрияа, Польшаа читкен чон часказы;
Ам чех тарлаа, болҕар ибі ӳстӳнде
Чарых ийче пос хоныхтың чылтызы.
Часхы тузы! Ол хыс тобыра чидер
Прай даа кізі чуртапчатхан чурлерге!
Ол прай чир ӳстӳнде чырҕал тӳзірер,
Ол чырҕал тӳзірер прай кізілерге!

АҔБАН СУҒ ХАЗЫНАҔ ТАБЫС

Ол пурҕунда Аҕбан суҕ салҕахтазы,
Хыр салҕахтар тазылазы нимес,
Хамаа чонның чааҕа тоҕыр табызы:
«Чох, чох! Чох, чаа пастирҕа киліспес!»

Ағаа чаа кирек чох, ағаа мир кирек
Колхоз-совхозтарда істенерге:
Чил тут киліп, күүлес турзын тыт, тирек,
Суғ чайыл турзын чазы чирлерге;
Боград, Тастүпте көрілбеен ас өссін,
Садтар уламох тың порчоланзын;
Үүсте, Уйбатта улам көп мал чөрзін:
Асхырлыг чылғы, хой, інек, тазын.
Ағаа мир пүдірерге тың көл
Клуб, тура, завод, рудник, тимір чол;
Прай аалларда тамызарға чарых от,
Трактор чөргізерге көйчең суғ чох.
Аның үні көп үннернең пірікті,
Анынаңнар орыс, индус, мооллар.
Олар чиндірбечең алыптаг күстіг!
Ыырчыны төдір одыртар олар.

КИП-ЧООХ

Ойда көп пөзік обаа турча, көбөк — чабыс.
Мин олардаң кип-чоох искем часхыда.
Сөс пиріп, пістің пурунғы алыптарыбыс
Ыырчыдаң хабыстырлар ол орында.
Ыырчызар иде күгүрттіг пургунни парып,
Аттарын пір ле тохтада тартханнар.
Молат хылыстарын ай-күнге сусталдырып,
Сыңыратхлап киліп кисклес сыхханнар.
Ханға харлығып таа, хылчаңнадарға пирбин,
Ачын ыырчыны хырганнар уламох,

Харбазып өліп ле, тиріглерін түзірбин,
Тохтап турғаннар хайди тутханкиох.
Чарымы даа халза, сидік тез полза, піліп
Чааласханнар — тохтадар күс чох полған,
Чонға хыныс, махачы, алып күзі чиңіп,
Ыырчылары унада сабыл парған.
Амды піс, ол алыптарның төлі, олардағох
Туртыхпас, Чир-суубысха сын полгарбыс;
Хазыр хабыста хан-тыныбыс аябинох,
Аны ыырчаа хачан даа пылатпаспыс!

КҮСКҮ ЧИЛ

Таг, чазыда, арыг үстүнде
Хазыр күскү чил ээ полчадыр,
Ай-тыс таа пілбин істенчеде,
Хараа-күнөрте суулапчадыр.
Ол учухтыра сыбыр чөр тур
Аллыг чазыдағы сөп-сапты,
Тозын пурлат киліп күреп тур
Түс чолдағы тобырах-тасты.
Ол ірімчік пүүліг хуу пүрні
Үзе тартхлапчадыр хыр-тағда,
Чохыралдырча ах-кёк кини,
Тастағлапча аар-пеер тоолада.
Пүрлерні сыбдырада түссе,
Ағын тағдаң атылған осхас.
Анда даа тың чабалох күс се —

Пір дее ниме тоғыр тур полбас!
Мин хынарҷыхпын, андағ кӳстіг
Чил пол киліп, тартыс сығарға,
Пістің прай чызығ нимәбісті
Пір саңай чох иткләп саларға!

ХАЗЫҢ

Чазар турған арығның тастында
Пӧзік ах хазың сіліглен турча,
Тан хос сабахтығ салааларында
Пӳрлерін ойни хыймыратхлапча.
Ніснеҷек пастары сала эзліп,
Сӧӧт паза ос турчалар кистінде.
Чир алтынаң хорли сыға салып,
Хара сууҷах ахча сӧӧт тӧзінде.
Ол хазың, ағастарны изертіп,
Апарчатхан осхас көгліг чирге;
Ырахху тағ алтында көгеріп,
Кӳн хараана сағыл турған көлге.
Сағам тӳзібіссін хар пораан даа,
Кӳгӳрттіг дее пургун учух парзын —
Ах хазың пик тут халар хайди даа
Ол саайдаң осхыр халар нанчызын.
Ол чахсы хылыхтығ төрееніңең,
Ол харағының даа чазын тӧкпей.
Ана аның істі-чӳрее, тізең,
Орыс істі-чӳрееңе угаа тӧӧй.

ХАРАЧХАЙ

Хой хазаазы арғазындағы уяда
Харачхай палаҷахтары одырча,
Азых ізік чарыдылбаан харасхыда
Паарыҷахтары, тос чіли, ағарча.
Көп өрбекей паза сарысха тазыпча
Сөөк көлліг сассартын ине харачхай:
Хысхырысхан иркелерін азырапча
Харкыларын тосхыра ол күннің сай.
Ханаттарын, ус чіли, хаттырып алып,
Палаларын ўгретче учуғарға:
Төбін ырах нимес ле сыбдырас парып,
Тыын салчалар көзенек, ханаларға.
Анаң пір чирге чыылған хустыг көрінгли,
Уғаа көп харачхайлар учухчалар,
Ханаттарын чаза туда, хыйын полғли,
Сўрісклеп-чарысхлап айлахтанчалар.
Көп палалыг іче! Харачхайға төөйзің!
Ол чіли, маннапчазың олганнарны,
Пір дее одырт чох, майылбин өскірчезің,
Чон аразына кирчезің оларны.

ТЫЗЫЛҒАН АЙ

Поғдайба Ай, абахайынаң көзеркеп,
Чирге ырахтын тапсабин күлінҷең,
Тегілек сарыг сырайын на көзіліп,
Сыртынаң пеер айланмин тискерленҷең.

Аның соонда ол, Чирнең ойнап, хыналҕаҕ,
Аннаҕ чазыр сыхчаҕ чүс-сырайын даа,
Тыҥнаҕ тың көледе, наағын на халғысчаҕ,
Анаҕ пүргенібісчең, пір саҕай даа.
Күлүк Чир сағынҕаҕ: «Сыртында ноо полар.
Ниме көзідерге хынминча маҕаа?»
Пазын сыстатчаҕ: «Аны хайди піл полар?
Пайсрхазы ўрге чидер бе аҕаа?»
Анаҕ ол хайди поларын сағын тапхан:
Андар ыс полған Чылтыс нымысчыны.
Анзы кистінең туюхха көре тартхан,
Чочыт киліп, хайхадыбысхан Айны.
Амды, көр, Ай чытлаҕаан тохтадыбысты.
Ам ол Чирні, улуғлап, күлін турча...
Ол аның палаларынаҕ таныс сыхты,
Оларны аллатча алай чуртатча.

ХАРАҒАЙДАҢАР КИП-ЧООХ

Хойбал чазызында, хыр-төң идегінде,
Хаҕаннаҕ пеер чалғыс харахай турған,
Че суғ чайдырҕаҕ канал чидэ түсчеде,
Аны чолдаҕ хыя идерге хынған.
«Сағаа чарабас па хырымнаҕ иртерге,
Синнең, нанҕыдаҕ чіли, сурынчам, оол, —
Көк анахтарынаҕ күүлеен, анаҕ чирге
Таяна сіренерге мөкейген ол. —
Мин, мында төріп час тың көп чазап салғам.

Мин мында ниме көргем? Хуруғны ла.
Мин, оол, синің килеріңні пілгем, ӱр сағаам,
Мині ӱтертчең ниме полған ол ла.
Мин ізігде сууңнаң сарнах саптырынғлим,
Сууңда, көріндесте чіли, көрінем.
Паза синнең сых тартынғлапчада, чырғим.
Халғыс, оол, мин сағаа даа чахсы идем».
Ол халғызылған полған анда, ортында.
Ам ол хатап төреендег ле пілдірче.
Мӧкейіп, хос салааларын тарбәйта,
Хайди сурын тур халғанын көзітче.

НАҢМЫР

Күгӱрт тамкызын тамызарға
Сии тарт салыбысты сиренгезін.
«Че, парчабыс! Чырт адың! Чӱгӱрт!» —
Хысхырыбысты ол наңмырға.
Көк тасхылны ас килерінең,
Наңмыр, сын позынаң туу тур салды,
Чазы ӱстӱне соох суғ ур сыхты
Хайдар-хайдар суғ пӱргӱртченнең.
Анда, ырах чирде, ас, от таа,
Сууласчадып, маңаттап чуунчалар:
«Чахсы полысхан наңмыр, нахчылар», —
Күскӱде ээ адир хайди даа.
Мында көк пугдай, суға, кӧче,
Тың сухсап, «пеер кил!» тіп хығырчалар.

Хығырыбохча от, ах порчолар.
Че ол, тізең, чӧпке килбинче.
Піс пеер машина ағылардыс!
Ол кирек полыбысхан тустарда
Наңмыр чағдыр сал турар хырада!
Тискер наңмыр даа чох полардыс!

КОЛХОЗ ТАЛАЙЫ

Чир эзлері часхыда нос оңдайнаң
Тарлаға ағысчалар суғны,
Аның хайнап ахчатхан хазыр суунаң
Сыхталдырчалар хуруғ чазыны.
Ол суғ сығарды часка хырых чулын —
Кооптар сіреністіг хазыл парған,
Амды чир сыхтыг паза хыри-пазын,
Хара талай чіли, чох ит салған,
Хырада чар, чалым ханзы осхас,
Хара абаа төсй чалғыс обаа тур.
Таң чарааңда учуғып иртче тасха,
Ааттар, амыр сайби, хысхырыс тур.
Хыра чоны чуртаңаң чирде, мында:
Туралар, аңмәрлар паза ӱртӱн.
Хырыгдағы ағартхан хос турадаң,
Пароходтаң чіли, сыхча тӱдӱн.
Чайғыда чил тӱс сыхса, пӧзік аснаң
Хоолап-саалап талай салғахтапча.
Кізіні тирлеткен улуг тоғыснаң
Пӱткен колхоз талайы ол полча.

265658

ХАРА ЧИР ЧЫЗЫ

Таң атханда, хара чир чыстана тӱзіп,
Прай наа салда чолы харалысча.
Анда чылысхан хурт-хоостарны имдіп,
Таннар тохти-тохти пастырысча.
... Кӱскӱ хараазы сӧрӧннең тын турча
Колхозтың ырахҳы хыразында.
Уйғаа пастырған чулыҳах хорлапча
Ағас хырында, ӱртӱн алнында.
Чылтыстар нымхысчалар піҙ саңай,
Тӱсче чылтыстар чазы істіне.
Аяс тигірде пӱрнӱкӱн төреен ай
Алтын урча сызыр, чул ӱстӱне.
Өзеннең тракторлар кӱзӱрес килир,
Абыдыл халчалар кізілер!;
Уғаа улуғ аттығ алыптар чіли,
Көрін килчелер кӧлеткілері...
Сірер пілген ползар! Сағылбаан чирде
Совхоз тракторчылары полғаннар!
Хонҳыхтың соң халчатханын искенде,
Ағаа хабазарға чаратханнар.

ПАСТАҒЫ АС

Наа чирде сыххан пуғдай аралы
Ноған кибістег чол мині апарча.
Хазарт салған теек, хадағчы чіли,
Аар, айланыссар, чолға тоғыр турча.

Хакасская областная БИБЛИОТЕКА

Пазахтар сап ээлдіре найхал тур,
Хамыс осхас ас ўстўнзер кўўлепче,
Пысхалах ас чызы кииге сиип тур,
Чахсы час чыс кўнім чазап килче.
Андағ маңат асты таңнаан чіли,
Кўнўрткі чайғы кўн аны андып тур,
Аны чоохтирға миңдеендег полғли,
Ах-кўк пулудахтар чўгўріскілеп тур.
Чил аалдаң мағаа килгендег полған:
«Комбайннар тимделер хыраа сығарға —
Аар тоңаснаң урыла пыс парған
Пастағы асты тузында орарға».

ИРТЕН ПЎКТЕ

Чайғы таңы чағдабинаң чағдапча,
Хубар сыхты іскер тигір паары.
Пўк хусхаҷахтары ам даа узупча,
Табыс чох турча пўк ағастары.
Арығда хуруғ салаалар сынғаны,
Аттар кўзўреені истіл халча.
Пірееде истілче саң сыңырааны,
Анаң чылғы, пырғырып, чіт парча.
Чул хазындағы талларны арали
Ах оттар көрінглеп сыхчалар.
Ачыхтарда пастырых азырайтхли,
Илееде кизектер харалчалар.
Ам пір отах алнында тўдўн сыхча.

Кізілер читче хазың хырина:
Пастағы нанны пастап, тыдырапча
Позы чөрҷең от сапчаң машина.
Салымның көк отта чатча киик ізі.
Ах тубаннар турча сас ўстўнде.
Анда тапсабысча чар кёгілдізі.
Ёртектер учухча көлзер иде.
Анда, таң чарии хызарчатхан суғда,
Сёёк сырайлың ай танға кўлін тур.
Чылтыстар амды усхлап, ай алтында
Чалғыс чылтыс харағын тыплат тур.
Пістің оттағылар пўкте хон чёріп,
Иртен иртёк турып, тоғынчалар;
«Иртеҷі кізі ікі часкалың» тіп,
Апсахтар чоғын оңарылчалар.

ТІРІГ ХУЛҒА

Ағастың, чалаас тағлар аразында
Арали ағастың чазы чатча,
Көлдең сығып килчетнен чулны чолда
Хара суғ кёгли хучахти парча.
Ах хазыңнарның тастында читонча
Ах чохыр пызолар тарапчалар,
Таң чарып килген тустаң кўн хонғанча,
Суғ ізіп, чахсы оттап тосчалар.
Сарың сеек хуйдырып, хузурухтары
Сарнах саптыра чилбеңнесклепче,

Кинетін чазы, олығлар постары
Хыймырабысхандағ пола түсче.
Пызолар күннең күнге өкерленче,
Улуғ хоостаң түс килгенкер осхас.
Ана оларны сиргек хадар чөрче
Көбең торғы платтыг чалбырос хыс.
Хайхастыгох хойыг, күр тіріг хулға!
Мал өскірчеңні ол өріндір тур,
Маңат уңыс кирерлеріне холға
Чир ікінчілетпин ізендір тур!

ХАРА СУҒ

Хара суғ, чалбах Хара көлнің
Ирке хызыҷаа син полчазың,
Хынҷаң чаҷаң паарсах Ах Ўўстің
Хойнына кире ойлапчазың.
Азых чөрчеткен мойныҷаанда
Аарлыг моңҷых сыгдырап чөрче,
Айлыг хараада, күн чариинда
Хынған өңкең суталып көйче.
Син — аллыг чазының сілиизің,
Көглеп, чазанчазың часхыда;
Сарыг порчолар көйгісчезің
Көк торғы платтыг пазында.
Ізіг күннің чайғы чит килзе,
Палыхчынаң уғаа ынағзың.

Хармах ала пуғаа тут килзе,
Ағаа бөрініп, хатхырчазың.
Син совхоз малын суғарчазың,
Сууң ізе, тамчылатча маллар.
Аның ўчўн син сабланчазың.

СЎТ ХАРА СУУ

Соян тағлары тигірінде
Чарых чайғы кўн чалтырапча.
Анда, чуллыг өзен ўстўндэ,
Ағарча чайлаг — тура, мылча.
Анда ах хазааға толдыра
Чоон, чохыр інектер тайнан тур.
Хузуриин пулғапча он частуур.
Анда інек сағчаң матырлар
Тоғысты иттірче тиріге —
Хайхал чірчее соорта, урчалар
Хойыг сўттерін плегелерге.
Анаң хас тöбін толғалчатхан.
Чолдаң инче машиналыг оол.
Торғы осхас кöк паза маңхан
Чазы чирге сўт тарт парча ол.
Андаға кем дее ооң киртікмес,
Анда нымахтағыдаг хайхас:
Аннаң, тағзартын, соох чул нимес,
Че сўт хара суу аххан осхас!

ӦРТЕКТІГ КӦЛ

Амыр кӧл, чобалған чіли, харалчаң
Таг аразында пулуттыг кӱнде
Паза хырал парғанға тӧӧй хазарчаң
Хазындағы хучуры ізігде.
Аны чир тузазы чох тустыг кӧл тіп
Адачаң андағы хакас кізі;
Андар иде ӧл оттаң пӧліл киліп,
Толғабачаң ӧртектеен осл ізі.
Амды, тізең, ағаа хум-сайлыг кооптаң,
Пилтір чіли, тузы чох суг кірче,
Тӧбле ӧрінгендег ле пол пастап,
Анда ӧртек табызы истілче.
Кӧлде кӧрінглеен пулуттардаг пӧлғли,
Пір тиксі дее чӱсче ах ӧртектер,
Андар-мындар кӧп ӧргерчең хагығли,
Хурт-хоос хаххлачыхтар, суг ічікчер.
Анча хус чылыг чирдең киліген кимес,
Че колхоз, пай эз чіги, ӧскіген,
Хатап тӧреенні пічікке киребес,
«Ӧртектіг» тіп наа сіліг ат пирген.

КИМГЕ

Хачаннаң, амғы чіли, инчезің,
Син кӧргезің кӧл хайхастығны,
Че сағызына даа кирбеечезің
Сағамғы осхас хайхастығны.
Пір муң сигіс чӱс тоғызон чылда

Сағаа хабар ла истіл парған;
Чол чөрген орыс кізі хазында
Чарых ўлўзің сөлеп турған.
Ўребес молат хур тың көксіңе,
Матырнина чіли, хурчалды.
Тиңіске тик ле урчаң иўзіңе
От саларға сл кирек полды.
Анда киҷеегі амыр Шумиха
Тооза чир ўстўнде кўзўреҷік,
Хызылчарның хокчығы городха
Орнын хыкып тға киліп пырҷік.
Сиң, ўстўнде хараа даа чід'ргли,
Позыңның кўнін тамыс салчазың,
Часхыдағы кўн чазыны чіли,
Чуртасты порчоландырчазың!

ААЛ ЧЫЛТЫСТАРЫ

Мин хызыл иирде таҕ олиина сых парзам,
Ыдырбан таннаң сыбырас сыххай,
Аар, төбін, таңдаҕ чарых паль ңабызар,
Хараамда чарых сустаңнабысхай.
Чазыдағы колхоз наа аалы ўстўнде
Чылтыстар, муң кўннер чіги, гөйче,
Анда тигір көбең паза іскер иде
Ах көк ыстаҕ пулут чарып иртче.
Көк чазы-таҕлыҕ ханас чирі тиксі дее
Чап-чарых оттарға чалтырап тур.
Амды мында хараа полбинчадыр пір дее,

Тигір паарындағы ай пүркел тур.
Мында хан ўлгўзі тузында хаҷан даа
Харғадаң даа хара хараа турҷаң.
Сарабик, ас пўўр көзі чіли, хайда даа
Пўлес хызамдыхтана чарыҷаң.
Хойын иргі аалзар алдыра сўр парып,
Хадарҷы ағам алай уучам ма
Чирі-суунда читі чылтыстаң даа чарых
Чылтыстар көйер тіп сағынған ма?

КЎГЎРТ ЧОЛЫ

Чўгўрген бөрліг чылғылардаң тағларзар
Хазыр наңмыр, харал киліп, чаап парча.
Наа аалның алнынзар, улуғ суғ хазынзар,
Сырлығ ізіктег кўгўрт чолы турча.
Ол харах одын ойнатчадыр най даа тың,
Оң-пазы чібек чіли, хоос арлан тур.
Пай-парлыг, көгліг колхозтағы чуртастың
Сілиин көзідібіскен осхас пол тур.

ХАРА ТАҒ ЭЗЗІ

Суғзархы ағас кўннең тоғассох,
Аргыстары алнында парча ол
Нымахха кірген Муромец осхас,
Чир алтындағы орыс алып оол.
Ол пик ис киптіг, тимір пөріктіг,
Холында лампаҷағын тудынча,

Үгредіглігдег улуғ пілістіг,
Нанчыларнаң хакастап чөохтасча.
От сузы хонах пола учухча,
Тёдір хызыплача харасхыны,
Анаң кўмўс иде сағылдырча
Тоғынчаң чирдегі хаяларны.
Ол анда кўгўрт кўзўретчеткендег,
Молат нимес, позы хасхан осхас,
Чылчаң нимее изел тўсчеткендег,
Тўнде суғ ахчатхандаг хара тас.
Аннаң машина тартыпча аны
Пулуттыг чир ўстўне сыгара,
Тооза тартып парығандаг тағны,
Чилге пулғаттыр халча ол ара.
Ол анда аны ўгенни ўгли,
Тёбй ит салча пёзік тийгеперге,
Чўзер чылларда чыыл парған чылиин
Аябин сыйлапча кізілерге.

ОЛЬГА ӦЗЕНІ

Чорба тағларының ахсында
Оланай амыр ёзен чатча,
Че ол позының амырында
Партизан хыстың мағын чыыпча.
Аны, ыр чіли, сыбырасча
Ах хазыңнар паза көк тыттар.
Паза аныох сағындырча
Чирдең сыххлап одырған тастар.

Ол полған Зоя осхас чип-чиит
Олох осхас матыр, махачы.
Ағаа аллар ысчаң чолабит,
Аның сориин харғағлаан ыырҷы.
Тігіне тігі тытха көли
Чада, ахтардаң ол харбасхан,
Сіскір чабылған ханға чіли,
Төзінзер хахпас хызарчатхан.
Анда сағам көп тас тура ла
Пўдірілглепче пір тиксі дее,
Анаң, тізең, андағы хола
Ольганаң тоғазарбын мин дее.

АХ КИИКТІГ СООР

Ай чох хараа тундра чазызында
Ах киіктіг соор табырах килче,
Чылтың-чалтың тигір чарығында
Пўрўңкідегее төөй көрінче.
Узун хаалны, поза чіли, тутча
Алтынзархы тоң чир ээзі.
Аның соонда сунғарох одырча
Хой теері хатанҷыхтыг кізі.
Хыри-пазы чох пустыг тиңіс осхас
Чалбах чир, анда хар илееде,
Чил төбін эген сігендег ағас
Харала чат халча пірееде.
Іңбленең харыг полбаан чіли,
Хар пораан хайдар-да кір парған.
Оларны астырбасха тыпли

Сағылча чол көзітчең солбан.
Кем, хайдар парча? Орыс халына
Пеер ыстырған Свердлов полчадыр!
Ыраххы тадар нанчыларына
Чадын чатпин харас парчадыр.

ОРДЖОНИКИДЗЕЕ

Мин, Соян, тағларының алтынаң киліп,
Синің адың адған чирге читтібін,
Хағых чон арали хока-тӳне чӧріп,
Табатта синің хызыңны көргебін.
Син, хынза, анда хызым чоғыл тирчіксің —
Мин аны чахсы пілчем позым даа, —
Че анаң аны хайди даа сиззрчіксің:
Синің хызыңа санаан пар анда даа.
Ол пу чирде тӧріптір паза ӧс партыр:
Мында, Хара Ӱӱс хазында, көглеен ни.
Сл, чиріӧк осхас, уғаа сіл'г полтыр:
Харах — тигірі, сас — таң алтыны ни.
Ол синің хызың даа поларға турыстыг:
Ол аалның саблығ ӱгретчізі полча;
Ол сині көктеен осхас молат хылыхтығ,
Прай позынаң тоғыста хайнапча.
Ол чахаач: «Пабама чолабит сӧле зе-е».
Мин онарылбин сурғам: «Аймахха ба?»
Ол сах олох тапсаан: «Чох, Орджоникидзее».
Анда сағаа хыныс чоохталбинча ба?! —

АНГАРАДА

Ол күскүде Иркүтте, тахтада,
Син, Ангара, мағаа урунғазың,
Аяс күнөрте ічең Байкалдаң
Пабаң Кимге миңдеп парчатхазың.
Мин синнең пурунғы аар киректі
Көргеніңні сурғабын андада,
Анаң син сөлеезің Радищевті,
Аның хайди полғанын ызығда.
Пайларның хазыр ипчі ханына
Іди дее хорғыстың пілдір турған;
Синнең күс алып, чонның мойынаң
Чабалны хыя тастирдағ полған.
Синінең мөнек анымҷохтазып,
Пазын төбін түзірбин, сыххан чол:
Орта ўлгүнің ўчўн хабызып,
Соңы төл чиңерін пілчеткен ол.
Ангара! Синде пўўн полған полза,
Хайди ла күлінібіскейҷік ни?!
Синде ГЭС пўт парғанын көр салза,
Ниме ле тіп чоохтабысхайҷых ни?!

ПУШКИНГЕ

Син хакастар чирінде пастыр чөрзің,
Сині удурлапча таг, артас, арыг.
Син, чўс чыл алнындағох осхас, чиитсің,
Андадағох ла осхас смахсың.
Ағастың ойымнаң обаалыг чазы

Тас чолы наа город-аалға кирче,
Анда арға чонның улуғ ырызы —
«Совет», «колхозчы» сөстер истілче.
Син анда полған на хакас ибіне,
Сағылған аалчы полып, кірчезің,
Ырларыңны орыс, хакас тілінең
Чиит-кирілерге хығыр пирчезің.
Чайғы хараазы түскен көк чазыда
Чабас аттар пырғырып оттапча;
Күзетте хыбын атхлаан от хыринда
Синінең өткін оолах тоғасча.
Харағат ыдырбаннары, порчолар
Чул чарыҷаан тулғапчатхан чирде
Синің чоогың, узубин, тыңнапчалар
Тайғада ағас кисчеңнер иирде.
Чорға хыр аттыг чалаң килчеткен хыс
Сині, Пушкин, танып салча чолда ...
Тооза кізілер сағаа чахсы таныс,
Маңат нанчылар ноо даа арада.
Пістің Пушкин! Син ам хадазың піснең!
Піснең пір тустағы полчазың!
Син сарыннарыңнаң — өтіг үніңнең
Коммунизмге піснең кір паразың!

ШЕВЧЕНКОНЫҢ ХОНЧИИ

Полтавадаң Хакас чиріндегі ойға
П'р апсах оолғы-палаларынаң көскен.
Шевченкох осхас, сағаллыг полған аға.
Ол пістің аал пазында хос тура кискен.

Піс апсахтың чоогын тыңнирға ииргізін
Көзенегі чарых хос тураа парчаңмыс.
Піс аннаң Украина чирі көгчілін,
Пабабыстаң чіли, түптестір турчаңмыс.
— Мин, оолахтар, часкалыг полгам, махтанмаам,
Шевченко Тарастың хончыгы полгабын.
Кичее ле полгандаг, че ўр полчых, ундубаам,
Кічиимде Днепр хазында хости чуртаабын.
Сагызынаң часхы суглардаң чалбагох,
Чўреенең, тізең, чул осхас арыг полган ... —
Сомнардагы таныс омазы сах олох
Харахха, тіріг чіли, көрін пар турган.
Алгыс сагаа, чахсы апсах! Чайгыга
Аал тастында таң атхакча чөредірбін,
Чалбах чазының хараагы амырында
Шевченконың ырын, ўнін истедірбін.

ХАР ПОРААН

Хар пораан, таг ўстўнде сабыхсып,
Хысхы кўннең пір туста тур килген,
Харны пулгастыра хапхлап сыгып,
Хая азыра ули сегірген.
Аалны кёледе хар тастабыза,
Ах тўдўн иде пурладыбысча,
Агастарны аар-пеер чайхабыза,
Алнынаң учухтырардаг полча.
Чол париган көөлбек апсахнаң
Чазыдагы чолда урунысты,

Чылғы азаана хар сарыбинаң,
Чилніне тыына, соплада тартты.
Анаң кізее позына сохтанғлап,
Аның пӧрігін пазынаң сууруҷых;
Аттаң тӱскенде, тоғлахтандырғлап,
Аны ойлада сасхлап, хоғдырҷых.
Кӱзі сыхпин тохтирын пілбеенде,
Кӱн кір парғанча даа хайнап парир,
Кӧл, суғ чары алтында, ӧзенде
Кӱргендег кӧртіктер ӱглеп парир:
Хар пораан! Пӧзік хыр-тӧңнер иде
Харны чыы кӱрегледек хырада,
Харах оды читкен ырах чирде
Хас тайғадағ ас турзын кӱскӱде!

СУҒ ХАЗЫНДАҒЫ КИМЕ

Хойыг нымырттыг паза сӧөттіг чар алтында
Кӧк суғ, тастаң тасха саап киліп, аххлача,
Кӱнӧрте пос иртен тубан арали сайда
Пір ундул парған киме кӧрін турҷача.
Кем андар, ниме идерге, хаҷан кискен ни?
Пірее ыраххы чирдең килген аңчы ба?
Анаң ол хайди іди ӱр айланминча ни?
Алай анынаң пірее саай пол парды ба?
Аны чардаң иир сай инчеткен хыс ла пілче,
Сағаалбин, иир сай суғ хастапча хызыҷах.
— Хайди мынча ӱр аллап чӧрҷеңдір? —
— көглепче,—

Ўгренерге парар тус чит килді, оолах.
Алай мині тастабызып, пірге чирде
Миннең сіліг хыс таап алдың полбас па за.
Пылтыр айлыг хараа көк арыгда ч'ргенде,
«Хаған даа тастабаспын» тіңіксің хай за. —
Күн кірген чир хызарызында азырайған
Ағастар аразынаң сыға салған сол.
— Ўр сағыдың ма?.. Отта аас күннер полған,
Мин анда от тастасхабын, — кис килчік ол.
Ооп, хуғахтап, тіңік: — Прайзыбысха чырғырға
Көп, көп, көп арах ниме идерге кирек. —
— Мин оңарылчабын, кирек андаг поларға, —
Хыс күлінді ле, орнына чатчых чүрек.
Хойыг нымырттыг паза с'өттіг чар алтында
Көк суг, тастаң тасха саап, хайнабох ахча,
Озарых ўр турған киме ам пу саринда
Хоос сайға сыгара тартыл парған турча.

АМЫР ХАРАА

Пулут хуғаанаң чадап позып алғанда,
Амыр хараа айы күлінібісті,
Арыгдагы чул тахтазының хырында
Одырған оолнаң хысха көр'бісті.
Пўрліг чулның солбырааныка пастырып,
Оларның чоогы көбүче ле истілче,
Чылыг сөстерні чүректердең сыгарып,
Сагысты урчатханнары п'лдірче.
Наа ла килгеннер осхас, че айбын парғых,

Учухчатхан осхас полча час таа,
Ибге нанарға хынғаннары чох полҷых,
Читіре чоохталбаан ниме көп ам даа.
Хуу таң на чариинда көріп тура парған
Наа хойыг аалзар иде пастырчалар,
Арыг күмүс салымға пастырғлап салған
Порчо, оттарда істер халғысчалар.
Чиит тус, чиит тус, ундулбас чиит тус күннері!
Уйғу-чадын паза майылыс пілбес!
Түрче ле хыйыннап алып, пірдеелері
Иртен тоғыста аарсып-изеп чөрбес.

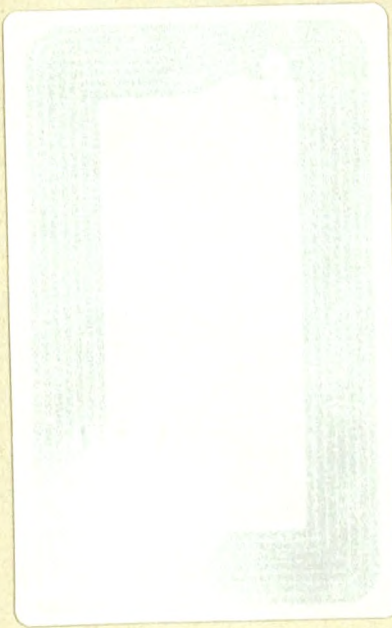
И. Г. КОТЮШЕВТІҢ СТИХТЫҒ КНИГАЛАРЫ:

«Ах Ӯӯс» (1948 ч.)
«Шұрғунның ағын» (1953 ч.)
«Суғ хазында» (1956 ч.)
«Каяктың тӯлгӯзі» (1959 ч.)
«Кӯскӯ чил» (1960 ч.)
«Тастағы істер» (1963 ч.)

ТАПТЫРҒАС

Хығырығчыма 3
Ах Үүс 6
Пілө көлнең тоғазыр 7
Партияа сөс 8
Часхы тузы 9
Ағбан суғ хазынаң табыс 9
Кип-чоох 10
Күскү чил 11
Хазың 12
Харачхай 13
Тызылған ай 13
Харағайдаңар кип-чоох 14
Наңмыр 15
Колхоз талайы 16
Хара чир чызы 17
Пастағы ас 17
Иртен пүкте 18
Тіріг хулға 19
Хара суғ 20

Сүт хара суу 21
Өртектіг көл 22
Кимге 22
Аал чылтыстары 23
Күгүрт чолы 24
Хара таг ээзі 24
Ольга өзені 25
Ах киіктіг соор 26
Орджоникидзее 27
Ангарада 28
Пушкинге 28
Шевченконың хончүнү 29
Хар пораан 30
Суг хазындағы киме 31
Амыр хараа 32
И. Г. Котюшевтің стихтыг книгалары 34

Пасы 12 ахча.